

UNA ENQUESTA JUDICIAL A MALDÀ (1591): BÀNDOLS O JUSTÍCIA VINDICATIVA?

Eva Serra i Puig

El contingut dels afers de bàndols sol quedar soterrat en el marc de la criminalització genèrica de la paperassa de les institucions virregnals. El seu coneixement a partir dels fons judicials és una tasca a mig fer, tot i el coneixement que tenim de processos de bandolers importants, com ara el de Serrallonga, del qual va fer ús Joan Reglà,¹ o de textos molt vius sobre la vida dels bandolers, com ara els recollits per Lluís M. Soler i Terol sobre Perot Rocaguinarda i la seva activitat.² D'altra banda, els treballs de Xavier Torres i Sans i de Núria Sales³ són bàsics per situar les causes i la lògica del bandolerisme. Tot això no impedeix, però, tornar a les fonts judicials per buscar-hi més detalls de contingut significatiu, com fa uns anys va fer Ramon Planas en publicar el procés per la mort del bandoler Cristòfor Madriguera a causa de la brega de la quadrilla d'en Serrallonga a Osor (1630).⁴ Aquesta mena de documentació, que no és gaire transparent pel que fa als orígens dels conflictes, és, si més no, una font valuosa

---

1. Joan REGLÀ, *Joan Serrallonga: Vida i mite del famós bandoler*, Barcelona, Aedos, 1961 [amb un estudi de Joan Fuster sobre Serrallonga en la literatura].

2. Lluís M. Soler i Terol, *Perot Roca Guinarda: Història d'aquest bandoler*. Manresa, 1909.

3. Núria SALES, *Senyors bandolers, miquelets i botiflers*, Barcelona, Empúries, 1984; Xavier TORRES, *Els bandolers (s. XVI-XVII)*, Vic, Eumo, 1991; Xavier TORRES, *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*, Barcelona, Quaderns Crema, 1993.

4. Ramon PLANES I ALBETS, «La brega de la quadrilla d'en Serrallonga a Osor (1630): el procés per la mort del bandoler Cristòfor Madriguera», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, núm. XII (1993), p. 374-394.

per verificar qui hi havia darrere d'un conflicte i quina mena d'implicacions o de relacions interestamentals i/o interclassistes hi havia en el si de les colles, així com les maneres de fer i de viure d'aquella gent, i és també una font de qualitat per identificar l'exercici de la justícia per part de l'Audiència. Així mateix, hom pot observar-hi el ritual que precedeix i segueix una brega, la qual, en aquest cas, té tot l'aire d'una actuació vindicativa i venjativa al mateix temps.

L'enquesta judicial estudiada en aquesta comunicació ens permet fer el seguiment de la intervenció, a Maldà, d'una colla de bandolers comandats per Pere Altarriba, de Belianes (l'Urgell), dit *lo Estudiant*, el dia de la Mare de Déu d'Agost de l'any 1591. Es tracta d'un any i una zona especialment significatius.⁵ La zona és la ponentina dins del que ha estat anomenat *l'eix Arsèguel-Lleida*, que tal vegada seria millor identificar amb un àmbit bastant més ampli que aniria des de la Cerdanya-Conflent fins a la Ribagorça-Llitera.⁶ L'any és el crític de les alteracions d'Aragó i, simultàniament, de les torbacions de Catalunya. Aquest marc de ruptura entre rei i regnes va ser segurament un context apropiat per a la manifestació de conflictes d'ordre més social i local. Pel que fa a Maldà, en el moment dels fets feia poc més d'un any que els vassalls havien arribat a una concòrdia amb el seu senyor (12 de maig de 1590) a propòsit de l'ús de les herbes, després de cinc anys de tensions continuades que havien començat arran de l'arribada d'un nou senyor, Antoni Frigola, ciutadà i comerciant de Barcelona que el 1585 havia comprat la baronia per 24.000 lliures (compra mai del tot acceptada pels homes de Maldà) i li calia rendibilitzar-la. D'altra banda, feia poc més de tres mesos que s'havia tancat un plet d'aigües amb els homes de Belianes, fet que explica tant el conflicte interlocal per

---

5. Pel que fa al moment històric, vegeu Miquel PÉREZ LATRE, *Entre el rei i la terra: El poder polític a Catalunya al segle XVI*, Vic, Eumo, 2004, p. 181-222.

6. També el camí del Cinca, el Segre i l'Ebre fins a Tortosa és un altre recorregut prou clar. Lladonosa indica la formació, l'any 1565 i per la Paeria de Lleida, d'una eventual confederació defensiva de pobles que aplegava un territori molt extens: des del Montsec fins a l'Ebre i des de la Segarra fins a la Llitera. El virrei no acceptava, però, que la Paeria de Lleida, emparant-se amb els seus antics privilegis, fes unions de la forma que li plagués, perquè la monarquia no veia de bon ull que hi fossin la Llitera i el Baix Cinca; tanmateix, la ciutat sentia els seus lligams amb la Llitera i amb la Ribagorça. J. LLADONOSA, *El bandolerisme a la Catalunya Occidental*, col·l. «Episodis de la Història», núm. 164, Barcelona, Dalmau, 1972, p. 32-35: «La defensa dels plans de la Cerdera i els passos de Serra Pedragosa i de Viacamp i Benibarri igual importava a Lleida que als justícies dels llocs de la ratlla d'Aragó.»

les aigües del riu Corb, com l'organització de l'ús de l'aigua entre el possessor del molí d'oli de Maldà (els Sant Feliu) i la pagesia de la vila.⁷ L'acció de Pere Altarriba i els seus el 15 d'agost de 1591 va comportar la mort de set persones de Maldà (l'Urgell), entre les quals hi havia dos cavallers que s'hostatjaven al castell de la baronia: Don Damià de Llordat i mossèn Joanot Cadell.

La comunicació només pretén seguir, de la manera més fidel possible, les declaracions dels testimonis de l'enquesta i les seves reiteracions, d'acord amb un esquema descriptiu, i indicar els aspectes més rellevants de l'episodi, tot subratllant la composició de la colla i els aspectes de la sociologia quotidiana d'aquella gent, i fent una aproximació interpretativa del rerefons dels fets. L'enquesta judicial permet esbrinar no només els morts que hi va haver arran del conflicte, sinó també les vinculacions d'alguns pagesos i menestrals de Maldà, així com potser el tipus d'implicació indirecta del senyor del castell en l'origen dels fets.

Allò que ha estat anomenat *microhistòria* és evident que corre el risc de caure en l'anècdota sense oferir massa pautes generals. Tanmateix, si bé és cert que la història narrativa, de l'estil d'*El formatge i els cucs*, de Carlo Ginzburg, o d'*El retorn de Martin Guerre* de N. Z. Davis, o dels treballs més valorats de Giovanni Levi, barreja de microhistòria i d'història de les mentalitats, no és una alternativa global historiogràfica,⁸ tampoc no es poden deixar de valorar com a exercicis historiogràfics que ens permeten aproximar-nos a episodis que donen llum tant a fets de la vida quotidiana i de sociologia històrica com a fets d'ordre més general.

---

7. Eva SERRA, «Maldà: Un proces d'eaux, de forets et de paturages au XVIe siècle», a ASSOCIATION DES AMIS DES ARCHIVES DE L'ARIÈGE, *Pays Pyrénéens et pouvoirs centraux, XVIe-XXe s: Actes du Colloque International organisé à Foix les 1-2-3 Octobre, 1993*, vol. I, 1993, p. 131-143. Ibidem, *La història dels homes*, Barcelona, Crítica, 2000, pp. 307-309.

8. J. FONTANA, *La història després de la fi de la història: Reflexions i elements per a una guia dels corrents actuals*, Barcelona i Vic, IUJVV (UPF) i Eumo Editorial, 1992, p. 15-21. Dels Frigola també en parla Emili Giralt a "Família afers i patrimoni de Jaume Cortada, mercader en Barcelona, baró de Maldà. *Estudis d'Història Agrària*, 6 (1983), en concret a les pàgines 311-316. Pel que fa a plets per les aigües del Corb vegeu Gaspar Feliu "Algunes Ordinacions i plets per les aigües del Corb", *Recerques i Terres de Ponent*, IV, (1983)

EL DOCUMENT

Es tracta del trasllat d'una enquesta judicial⁹ portada a terme pel procurador fiscal del Reial Consell per tal com «ad eius pervenisse auditiem fama publica refferente et alias quod quodam filii perditionis latrones et fascinosi homines his diebus proxime elapsis ex eo quod dominus qui dicitur loci de Malda». El trasllat d'aquesta enquesta es conserva en el fons Maldà de la secció patrimonials de l'Arxiu Reial de Barcelona-ACA. L'enquesta judicial indaga uns fets criminals que van tenir lloc, segons els testimonis, a la vila de Maldà «lo dia de nostra señora de agost prop pasada», és a dir, el 15 d'agost de 1591. La instrucció de l'enquesta és feta a Barcelona el 18 d'agost de 1591 i la signen Miquel Cordelles, regent de la cancelleria, els advocats fiscals Francesc Puig i Francesc Sants, i Josep Mur, tresorer. L'enquesta judicial començava a Maldà el 23 d'agost en presència de Francesc Pastor, notari reial de Barcelona, i era a càrrec de Pau Fluvià, algtzir ordinari proveït d'autoritat segons unes lletres de la cancelleria reial. Es tractava d'identificar aquells «filii perditionis, latrones ac facinosi homines» autors d'uns fets luctuosos, els quals havien aconseguit escapar de Maldà, «elapsis ex eo quod dominus qui dicitur loci de Maldà». Els dits «facinerosos alios homines de committiva ipsorum acuserunt ad dictum locum de Malda –diu el trasllat– et ibidem quosdam milites et alios homines vassallos seu alios dicti domini crudeliter occiderunt aprefato termino accesserunt et per presentem Principatum Cathalonie incendunt eius fratrum publice perturbando cum auctoritate dicti loci cum fit potens contra prefatos justitiam ministrare et ipsi ut prefertur divegando per presentem principatum [...]». Josep Mur, conseller regi, va ser el receptor de la súplica elevada a la Règia Cort per fer justícia.

ELS FETS

Els fets i la seva explicació pels testimonis tenen interès per tres raons: per la caracterització de les persones implicades, pel possible paper indirecte del senyor de la baronia i per la qualitat descriptiva que té l'episodi des del punt de vista antropològic i lingüístic.

---

9. ACA, Patrimonials, Arxiu Maldà, lligall 416, Enquesta de Maldà, 1591, f. 79r-118r.

El dia 23 d'agost van ser interrogats Jaume Vila, Antoni Malet i Joan Girona, pagesos de Maldà. El dia 24, Mateu Soler, d'Agramunt, Caterina Cullerera, muller de Joan Cullerer, pagès de Maldà, Joana Olliera, muller d'Antoni Ollier, «polvorarii» de Maldà, el mateix Antoni Ollier, «polvore-rius» de Maldà, i Barlambeus Vallès, Joan Mulner i Pere Vallès, tots tres pagesos de Maldà. El dia 25 ho eren Joan Soler, pagès d'Agramunt, Elinor Frigola, donzella de Bellpuig, i Jaume Capdevila, pagès de Maldà. El dia 26, Pere Bota i Gaspar Palau, pagesos de Maldà. El 5 de setembre eren interrogats Joan Grau, àlies Mandanya, Gabriel Borràs, criat de Pere Pau Sant Feliu, i Joan Palau, tots tres també pagesos de Maldà. Un total de divuit testimonis, sense comptar el testimoni de Joan Vicent, àlies *lo Fra-re*, un dels actors dels fets.

La relació de l'episodi és prou semblant entre els testimonis, amb variables segons el lloc on aquests es trobaven en el moment dels fets, i és interessant perquè revela tota una manera de dir i de fer en aquestes trifulgues.

ELS PRIMERS TESTIMONIS

El dia dels fets, entre les vuit i les nou del matí, Jaume Vila era a la carnisseria de la vila, que es trobava al peu de la Creu. Va veure mossèn Montserrat, del lloc de la Selva, conegut també amb el nom de Francesc Vergonyós, que fugia d'un grup de gent «armats de pedrenyals» i que cridaven «a carn a carn». Vist això, Jaume Vila es va refugiar a la carnisseria juntament amb un tal Vaciana, pagès de Sa Real, i Francesc Gallart, teixidor de lli habitant de Maldà, entre d'altres que no recorda. Poc després va sentir «alguns tirs de pedrenyal luny de allí» i va decidir marxar cap a casa, de manera que no va poder veure «com se feien los morts». Amb tot, més tard, quan es trobava a la porta de l'església de la vila amb en Joan Girona, va veure «pasejan los matadors que devien ser –diu– quinze o setze, entre los quals yo no y coneguí sinó a mossèn Pere Altariba dit lo student¹⁰

---

10. Josep LLADONOSA, *El bandolerisme*, p. 164, l'identifica com a capitost del batlle d'Alós; per tant, forçosament és una colla vinculada amb el bàndol cadell, denominació que com a bàndol no surt mai en la relació dels fets de Maldà. Segons Xavier Torres, *Nyerros i cadells*, p. 109, el batlle d'Alós es deia Andreu Saura. Lladonosa presenta al batlle d'Alós i els seus com a amos de l'alt i el mitjà Segre a finals del segle XVI: Josep LLADONOSA, *Història de la ciutat de Lleida*, Barcelona,

y a Joan Cullerer¹¹ pagès de la present vila y Peyrot tal que a estat assí ab lo molí d'en Pere Pau Sent Feliu¹² y Jaume tal que és estat pastor d'en Joan Cullerer y de mossèn Pere de unes cabres que tenen dit Cullerer y dit mossèn Pere a miges, y Joan Vicens alies lo frare de les Balianes, los quals tots anaven armats de pedrenyals y alguns de ells ne aportaven dos». Segons Vila, un de la «quadrilla» va dir en veure'ls: «Cap de tal, matem-ho tot», però ningú de la colla no li va respondre i «passaren avant sonant ab una viola y cantant molt alegres». No va ser fins al cap d'una hora d'aquest incident que Jaume Vila, el batlle, segurament misser Joan Aleu, i altres de la localitat, «veren los cosos morts en los matexos llochs hont los havien deixat los dits matadors, entre los quals morts y coneguí jo molt bé a don Dimas de Llordat, lo qual viu jo tenia tres o quatre coltellades en lo cap y a mossèn Janot Cadell lo qual viu jo que estava mort en terra però no m'i acostí y no li poguí veure les ferides que tenia y mossèn Francesc Vergonyós, que ell se feya dir Montserrat, lo qual estava molt mal nafrat de una coltellada al cap y una pillotada a la nuca del coll y li exia de davant, lo qual visqué dos dies; y quatre fadrins viu morts allí que jo no.ls coneixia, però bé sé que.s dejan tal Pangeta y Miquel Argellonch y lo altre també tal Argellonch, germans; y també y entès a dir a molts per la vila

-
- Curial, 1980, p. 226. No sabem si Pere Altarriba o Alta Riba tenia alguna vinculació amb el famós llinatge dels Altarriba que, antitracastamaristes, amics dels remences de Verntallat i enemics dels Malla i els Cruilles de Vic, van acabar sent veguers de Puigcerdà (1494). D'altra banda, cal tenir en compte que també hi ha Altarriba a l'Aragó. Sobre els Altarriba, vegeu *Els castells catalans*, vol. VI-1, Barcelona, Dalmau, 1979, p. 562, 587, 598-600 i 604, nota 23, i vol. VI-2, p. 774; E. JUNYENT, *La ciutat de Vic i la seva història*, Barcelona, Curial, 1980, p. 143, 146-147 i 152; A. DURAN i SANPERE, *Llibre de Cervera*, Barcelona, Curial, 1977, p. 308 i 394; G. COLAS i J. A. SALAS, *Aragón en el siglo XVI: Alteraciones sociales y conflictos políticos*, Universitat de Saragossa, 1982, p. 616 i 627. D'altra banda, no sembla que sigui l'únic bandoler Altarriba. Almenys el 1609 consta l'existència del Negre d'Altarriba a Vallfogona de Riucorb. Vegeu *Els castells catalans*, vol. VI-2, p. 762. També podrien haver adoptat el nom del lloc del castell d'Alta-riba, de la mateixa manera que hi havia Malacares a Maldà segurament procedents del castell de Malacara, ambdós castells al municipi d'Estaràs (Segarra). D'altarribes en troba Mina Sales fent de costlans o veguers de Puigcerdà als segles XV i XVI. *Els segles de la decadència*, Barcelona, Edicions 62, pp. 67, 86, 176. També en trobo jo en conflicte amb els gassol de Tremp en el segle XVI "El gassol. De cavallers de Tremp a protonotarvis del Consell d'Aragó", *Pedralbes*, 7 (1987), pp 64-66.
11. Joan Cullerer consta entre els signants de la concòrdia de les herbes entre Antoni Frigola i els veïns de Maldà, de 12 de maig de 1590. Amb tot, segurament el Joan Cullerer bandoler és un nebot d'aquest, amb el mateix nom.
12. Els Sant Feliu de Maldà eren els possessors del molí d'oli de la vila: ACA, Patrimonials, Arxiu Maldà, lligall 373.

que dits matadors de ells ne anaren al castell de la present vila y tiraren a dos fadrins, que lo hu se deya Sabastià tal Pedra Piqueró qui era criat del senyor de la vila, que.s diu mossèn Anthoni Frigola, lo qual [és a dir, dit Piqueró] és mort al cap de vuyt dies y lo altre naffrat encara és viu però no.n recorde son nom»

D'aquest testimoni es desprèn que la gent, si no s'hi trobava directament implicada, es desentenia d'aquesta mena d'incidents, i la intervenció, si de cas, venia després dels fets, fins i tot en el cas del batlle. D'altra banda, hom pot observar el paper dels fadrins en la colla i la barreja de mossens, pagesos i pastors en la composició d'aquesta, així com el fet que, tot i anar ben armats amb pedrenyals, l'arma homicida podia ser el panard, l'alfange o la manducana.¹³ A més a més, tot sembla indicar que el castell era el punt de mira dels fets.

Les paraules d'Antoni Malet contenen algunes diferències. També era a la carnisseria a la mateixa hora en companyia de Joan Pau, carnisser, i Jaume Timoneda, pagès, entre d'altres que no recorda, i va veure mossèn Montserrat «que altres li diuen mossen Vergonyós» corrent «y tras de ell uns quants bandolers que nom recorden quant podrien fer, tots armats de pedrenyals», i en sentir tirs de pedrenyals va decidir tornar a casa «al carrer clos de la vila de dalt». Un cop a casa, des de la finestra «viu passar ab molta fúria, cridant “a hont són a hont són”, a mòssen Pere Altarriba alies dit lo studiant ab dos de altres, tots ab los pedrenyals en les mans», i després de sentir més tirs de pedrenyals, va tornar a passar per davant de la casa «mossen Altarriba alies dit lo studiant y Joan Cularer de la present vila, Joan Vicent alies lo frare de les Belianes, tal Jaumet que és estat pastor del dit Cullarer y altres que jo no.ls coneguí que, entre tots, devien ser quinze o setze y [...] passaven molt alegres rient, armats tots ab sos pedrenyals, y viu, jo testimoni, com la dita quadrilla, la mayor part d'ella, begueren davant la casa de Joan Culerer, que de la dita casa los trahian lo beure, que jo u viu de la porta de ma casa». Més tard va anar a l'església, on va estar en companyia de Saragoça, de Gener de Fuledary i del senyor rector, segurament Anton Castellnou,¹⁴ entre d'altres que no recorda, i mentre era allà va veure «tota la quadrilla de mossèn Pere Altarriba allí devant la

13. Armes blanques, mena de coltells o de punyals curts.

14. S. CAPDEVILA, «El castell de Maldà», col·l. «Estudis Universitaris Catalans», núm. x, 1917-1918, p. 118-160. A la p. 119, nota 1, hi consta Anton Castellnou com a rector i notari al mateix temps.

sglésia cantant y sonant ab una guitarra, y sentí jo que lo dit mossèn Pere digué, ab alsada veu, “no han volgut adobar lo poch ara adobaran lo molt” y poch après se’n anaren de la vila qu.és de mossèn Anthoni Frigola».

Joan Girona, pagès de Maldà, tercer testimoni, també entre les vuit i les nou del matí del 15 d’agost era a la carnisseria amb Jaume Vila, Toni Malet i Joan Pou, carnisser, entre d’altres, i va veure com corrien mossèn Vergonyós, que es feia dir mossèn Montserrat, i el fadrí Ramon Navès, de Belianes, i darrere d’ells, empaitant-los, «uns quans bandolers ab los pedrenyals en la mà esquerra y los penarts tirats ab la mà dreita y cridant a grans crits de “a carn a carn”, en los quals bandolers coneguí jo molt bé Joan Culerer de dita vila, Joan Vicent alies lo frare, tal Jaumet que és estat pastor de cabres d’en Joan Culerer, les quals cabres eren de mossèn Pere y dit Joan Cularer las tenia a mitges y Peyrot tal moliner que és estat a mosso en lo molí de Pere Pau Sant Feliu y tal Scaleta de Cubelles», i van córrer darrere de Montserrat i Navès fins a ajuntar-se «ab don Dimas de Llordat y mossèn Janot Cadell, que ja abans eren passats primer per lo mateix carrer, y quan foren devant la casa de la viuda Palaua, los dits don Dimas de Llordat, Janot Cadell y Ramon Navès y mossèn Montserrat se donaren més pressa en fugir». El fadrí Panxeta o Pangeta, que anava amb Don Dimes, es va girar i aleshores «sentí jo que digué lo dit Joan Cularer al punt que dit Pangeta se girà “a tacany a mort”, y viu jo que li tirà en haver dit dites paraules y no.l tocà y les hores lo dit Pangeta agenollà y li tirà y lo tocà un poch a la galta [...], y lo dit Cularer aleshores lo arrematè en lo pernat y lo dexà per mort y los altres, que venian ab dit Cularer, passaren avant, tras dit don Dimas y los altres de sa companya, y jo, vist açò, me’n aní de de la carnisaria a la església, y poch après sentí molts trets de pedrenyals [...] y al cap de mig quart vingueren en dita sglésia lo mossèn Pere Altarriba alies lo student y Joan Vicent alies lo frare y lo Jaumet pastor [...] que.s diu Jaume Píntia y tocaren a la porta del caragol del campanar, a hont jo en companya de Perot Malacara, Jaume Balle, Jaume Vila y altres [...] nos n’erem muntats y, com verem que estaven perseverant en tocar ab fúria y los coneguerem en lo parlar, determinaran tots que jo [...] baxàs obrir perquè si ells obrien y spallaven la porta no.ns fessen algun dany, y axí jo baxí a obrir y en ver ubert viu los dits mossèn Pere y lo frare y lo Jaume en los pedrenyals encarats envers mi». Van preguntar què hi feien, allà, i el testimoni va replicar que hi eren «per fugir de la brega», i la resposta de l’estudiant va ser «que als que no

li feyan mal no.ls ne faria». El testimoni va demanar «que ere estat, si n'i havia algú de mort, me respongué lo dit mossèn Pere que n'i havia set dient-li jo “y los cavallers?”, respongué ab un cap “tot hoc degollat”». Al cap d'una bona estona, en sortir de l'església, «viu lo dit mossèn Pere y lo Joan Cularer y lo frare y los demás de la quadrilla, que indicarie jo que eren quinze o setze, que passarien per devant nosaltres que anaven rient y cantant y sonant una viola que se'n anaven de la vila». Quan encara eren dalt del campanar, van veure que alguns de la quadrilla anaven a casa del pubill Palau «y après jo testimoni he hoït a dir al dit pubill Palau que havian begut en sa casa». D'altra banda, el testimoni Joan Girona explica que «en continent que y fuy arribat [al campanar de l'església] jo viu lo dit mossèn Pere en companya de un altre a la plasa que carregava lo pedrenyal, y après entenguí a dir, quant se'n foren anats, que lo dit mossèn Pere ab un altre ere anat al castell y en lo replà del cap de la casa havia naffrat dos fadrins, dels quals dos fadrins, de les ferides que li donaren, és mort que.s deja Sebastià Magrinyà y lo altre encara és viu. Y pujaren fins dalt a la scala hont fariren dits dos fadrins y trobaren la porta del castell tancada y tocaren a la porta y pegaren de cos[s]es. Y també he entès a dir que al castell eren anats per a matar la senyora del castell y los fills y fillas del senyor.» El testimoni indica que, després de tot, «se eren recullits en casa de Joan Culerer y que de allí eren axits per fer aquelles [morts] y també he hoït a dir que quant la quadrilla se'n anà lo dit mossèn Pere tragué lo cavall que aportava de casa de Pere Pau Sant Feliu». Explica també el testimoni que mossèn Pere, quan era al campanar, «après de haver dit com o havia degollat tot, jo li digui “be.n podien pagar les dos ovelles que me haveu pres esta nit” y lo Joan Vicent alies lo frare respongué, “tua era la basina?”¹⁵ jo li digui “sí”, y mossèn Pere digué “quan val” jo li diguí “trenta sous”, y ell me digué, “digau al batlle de Solivella que'l pach que ja me ha de donar nou ducats”. Y lo que.m mogué a demanar les ovelles fonch per lo que lo frare havia dit assí a tots quants, que la nit abans avia vista una ovella en lo fossar que pareixia l'ànima del sastre, dient-ho de mestre Pere Malacara sastre que poch avia havian penjat en lo terç,¹⁶ per lo qual sastre se diu públicament que lo dit

---

15. Vol dir *baciva*, ramat de bestiar que no cria.

16. Segons el testimoni de Joan Vicent lo Frare, que reproduceixo al final de la comunicació, va ser fet penjar per Bernat de Guimerà, procurador del senyor de Maldà.

mossèn Pere a fetes les morts que feu lo dit dia de nostra senyora, ço és de don Dimas de Llordat y de mossèn Janot Cadell y de mossèn Borgonyó [*sic*] y de quatre altres fadrins, sens los dos havian nafrat en lo castell, que jo.ls viu a tots morts, ço és dels set, que dels dos que nafraren en lo castell ha hu a viscut fins ahir y assò és lo que jo sé y puch dir per lo jurament que tinch prestat.» En el mateix sentit testimoniava Jaume Capdevila, pagès de Maldà, el 25 d'agost. El dia que van matar Llordat, Cadell, Montserrat i els quatre o cinc fadrins, havia estat a casa tot el temps que havia durat «lo avalot», perquè estava de «malagana», i a les nou, en sentir cantar i sonar pel carrer, va sortir a la finestra «y viu una quadrilla de bandollers tots virollats y divissats de collors». Va conèixer en Cullerer, mossèn Pere, en Peyrot i en Jaumet pastor, «podrien ésser quinze o setze poch més o manco y aqueixa quadrilla sabí jo que foren los que mataren los sobredits don Dimas y los altres, y jo entès a dir que isqueren de casa d'en Cullerer».

ELS TESTIMONIS DEL CASTELL

Mateu Soler, d'Agramunt, era en un pati descobert del castell de Maldà «scorxant una amella» quan va veure Don Damià de Llordat i mossèn Janot Cadell en companyia de sis o set fadrins. «Ysqueren del castell dient que anaven a fer oratió a la sglésia y après a passejar un poch, y assò era lo dia de Nostra Señora entre les vuyt y nou ores de matí, y al cap de mig quart poch més manco jo sentí uns grans tirs de pedrenyals envers lo sol de la vila.» Des d'una finestra del pati del castell que mirava a migjorn, «en un corral y viu, baix prop dits corral, a mossèn Janot Cadell y ha un germà meu que.s diu Joan y demanant-los jo què y havia, me respongué “abaixau, ajudau que carn s'i fa”. Y aleshores jo girí a pendre la spasa, que no tenia altra arma, y ab la spasa tirada comensí de baxar per la scala ab molta fúria. A la que fuy prop mitja scala, viu entrar per la porta principal tres o quatre bandolers los quals en veurem se'n tornaren atràs tots, sinó hu lo qual se restà al peu de la scala y m'encarà lo pedrenyal y me tirà una pedrenyalada de la qual me naffrà en la spalla sota la aixella y me pasà la pilota fins la spina, que encara hi és la pillota que no la n'an treta, y una altra pilota me pega en un allero de la ropilla y lo cremà, com vosa mastè veu, dient-t'ho de aquesta ropilla negre sens

mànegues que li mostro y també de la naffra que li he mostrada. Y en continent que'm sentí naffrat, me'n torní a pujar ab tota diligència que puguí.» Abans d'arribar a la porta, dos fadrins van sortir de la sala del castell per veure què passava i des de baix els fadrins de la colla «tiraren dos scopatades al bulto de nosaltres» i van ferir el fadrí Sebastià Magrinyà i «se'n anaren ab molta fúria cridant “a carn a carn”». El testimoni Mateu Soler va tornar a la finestra del castell i des d'allà va veure «mossèn Janot Cadell que estava per terra, al qual viu jo que li havian tirat tres o quatre scopetades [...] hu que se acostà al dit Cadell après de ser en terra, y viu jo que ab la alfanya¹⁷ lo acabà de matar, y sentí jo mentre lo dit bandoler li pegava cridava molts crits que deya “justícia de déu, missericòrdia, missericòrdia”. Y també sentí jo alguns crits de alguns de la vila que cridaven “mossèn Pere mata a mòssen Cadell, mossèn Pere mata a mossèn Cadell”.» El testimoni afirma que el bandoler que l'havia ferit era el mateix que havia rematat mossèn Cadell, i en feia la descripció: «És jove, de mediana statura, moreno, de cara barbi negre, anà vestit ab un gipó groch y una quera negra trepada de lustre ab un sombrero negre, mitjes blanques, dels calçots nom recorden de quina manera eran y Pere Sant Andreu, pagès de Maldà, me digué a mi, en presència d'altres quan me curaven en lo Castell de Maldà, que lo que acabà de matà a mossèn Cadell era mossèn Pere Altarriba.» El testimoni Mateu Soler pujava després «en lo més alt del castell y viu tota la quadrilla juncta, que podrien ser setze o desset, al Portal del Sol de la vila y viu com arremateren dins la vila cridant “a més a més” y après los perdí de vista», però al cap de mig quart va veure quatre o cinc dels bandolers al voltant de l'església que «ballaven y saltaven y cantaven en los pedrenyals en la huna mà y los penarts en la altra». Poc després, marxaven de la vila, i el que, segons el testimoni, l'havia ferit i havia rematat Janot Cadell, «viu jo que anava a cavall», i tots se'n van anar vers Belianes. Recorda el testimoni que, parlant dies més tard amb un frare del monestir de la vila de Bellpuig sobre els fets de Maldà, aquest li va explicar que Navès, de Belianes, s'havia salvat «dins una brandonera hont posen la lumenària y que los bandolers havian sercada tota la sglésia y que ab les puntes de les alfanges donaven stocades

---

17. Vol dir *alfange*, mena de punyal curt.

per sota los altars y en lo sacrari de hont està lo sant sagrament, lo qual frare se trobave aqueix die allí que y era anat per a predicar».

La resta de testimonis completen els detalls. Caterina Cullerera, muller de Joan Cullerer, pagès de Maldà, confirma que mossèn Pere Altarriba, Joan Vicent, àlies *lo Frare*, i el nebot de la testimoni, dit també Joan Cullerer, entre d'altres, van matar Don Dimes de Llordat, mossèn Janot Cadell i d'altres. Ella es trobava dins l'església i en sentir remors va anar cap a la vila de baix. En veure el seu nebot davant de la casa de Pere Pau Sant Feliu, li va dir: «"Com fas aquestes crueltats", y assò dient-li en les mans stants junctes, y ell me respongué que li llevàs de davant, dient ab molta còlera "sinó per l'ànima per cap que si no us partiu davant [...]” y no digué més sinó que alsà la mà dretana per a pagar-me, y en assò se li desermà lo pedrenyal que no n'agué sentiment, y jo, com lo viu tant desatinat, me'n entrí en la casa d'en Pere Vallers y, quant sabí que ell se'n era anat del carrer y me'n tornava a la seglésia, y trobí al senyor rector que feya recordar la passió a hun naffrat que estava allí en hun corral d'en Timoneda.» De nou a l'església, la testimoni va veure com hi entraven Pere Altarriba, el frare i quatre o cinc més, que van regirar per tota l'església, fins i tot el sacrari i sempre amb el pedrenyal en una mà i el panard a l'altra. També va veure, després dels fets, que Pere Altarriba i els altres anaven a casa del seu nebot, d'on també ella ha entès dir que van sortir el dia dels fets.

Joana Olliera, muller d'Antoni Ollier, polvorer de Maldà, el dia dels fets era a casa seva, a la vila de dalt, davant la casa de Joan Cullerer, que, a les set, contra costum, tenia la finestra tancada. A les vuit va començar a sentir remors i va veure Pere Altarriba i d'altres que «anaven de vers lo castell ab fúria [...] y a cap de poch sentí tirs de pedrenyals de vers lo castell». Els va sentir dir, quan tornaven a can Cullerer, que «"ja y resten dos barons per la grau avall morts"», i va sentir que mossèn Pere va dir en veu alta: «"Donau a menjar y beure ab aquesta gent" y viu també après quant se'n anaven que sonaven y cantaven y relinxaven.»

Antoni Ollier, polvorer de Maldà, diu que era a casa el dia dels fets cap a les vuit «cohent un tros de melsa que volia esmorsar». Va sentir remors i des de la finestra va veure «lo student Altarriba ab tres o quatre de altres que anaven ab molta fúria devés lo castell ab lo pedrenyal en la una mà y la manducana en l'altra». Confirma la versió de la seva dona i també les paraules «resten dos barons morts a la grau del castell», frase que posa en

boca de Pere Altarriba. Assegura que, un cop fetes totes les morts, la major part de la quadrilla «vingueren a beure a casa de Joan Culerer». Referma que els bandolers van sortir de la casa de Joan Cullerer, i ha sentit dir que molts d'ells «eren criats de casa de dit Joan Cularer, y quant staven bevent en la casa de dit Cularer y havia hu que.s deya Peyrot que era estat moliner en la casa d'en Sant Feliu que sonava un rabaquet y altres staven cantant y ballant dins dita casa, y de dits bandolers jo no y coneguí sinó sols lo student Altarriba y Joan Vicent lo frare y ha Peyrot moliner y Joan Cularer de Maldà».

ELS TESTIMONIS I LES AUTORITATS

Bartomeu Vallès, pagès de Maldà, aquella jornada era prop de la carnisseria i va trobar passejant Don Dimes de Llordat i mossèn Cadell de la Pedregosa,¹⁸ acompanyats d'uns quants fadrins. En ser prop d'ell, Don Dimes li va dir: «"En Vallès bé veniu proveyt de carn i oli", responguí "señor lo dia s'o aporte". Y en acabar dites estas paraules, jo sentí grans crits de "carn a carn" y molts tirs de pedrenyals.» Vallès va intentar protegir-se amb Don Dimes i un fadrí al celler de casa d'en Timoneda. Les guitzes donades per Jaumet pastor van fer sentir-se insegurs els refugiats i Don Dimes va voler anar al castell «a guardar la senyora» i els altres, «que, si y hanaven, tot o matarien y se posà a córrer de vers lo castell». Un cop a prop del castell, el pastor Jaumet i el moliner Peirot van disparar contra Don Dimes, si bé no el van matar, però després el van aconseguir i «a penardades lo mataren». Els bandolers van anar a buscar Vallès a casa d'en Sant Feliu, on s'havia anat eventualment a refugiar, i li van dir que «no cercaven gent de la vila sinó gent armada del castell», i aleshores va marxar cap a casa seva. Els jurats de Maldà li van manar que anès a Montblanc a «avisar lo veguer». Ell, que tot just havia escapat de la colla, s'hi va resistir. Els jurats Pere Malet i Jaume Balle, amb el rector, van anar a trobar Altarriba, Cullerer, el pastor Jaumet i el frare Jaume Vicens, que eren a l'abadia¹⁹ de la

---

18. Serra propera a la fita divisòria d'Aragó.

19. Cal entendre per *abadia* la rectoria de la vila, tal com ha verificat Serge Brunet per a la vall d'Aran: Serge BRUNET, *Les prêtres des montagnes: La vie, la mort, la foi dans les Pyrénées centrales sous l'ancien régime (Val d'Aran et diocèse de Comminges)*, Aspet, Pyre Graph, 2001, p. 465-469.

vila, per demanar-los permís per anar a buscar el batlle de Montblanc, i després va ser el mateix Vallès qui s'hi va entrevistar a la recerca que li fossin donades garanties de vida. Vallès descriu el vestuari d'Altarriba observat en l'entrevista: «Una quera de bistró trapada ab un gipó que groguejava y los calsots que aportave me apar que eren de pabret ab unes transilles morades ab unes mitjes blanques, lo sombrero negre.» Vallès també havia sentit a dir que tots ells havien sortit de casa d'en Cullerer amb la intenció de fer les morts, i el cavall d'Altarriba havia sortit de casa d'en Pere Pau Sant Feliu. En marxar a cavall, «se'n aportava –explica– davant lo arçó de la sella dos cuxas de carn penjant y lo fill petit que té d'edat de sinch o sis anys de Juan Cularer, que aquell aportave en lo arçó de la cella».

Joan Molner, pagès de Maldà, explica que el dia 15, cap a les vuit del matí, va sentir un gran avalot al carrer, però quan va sortir no va veure ningú. Va anar fins a l'església per saber què passava i va trobar el rector «que aporta[va] lo sanct sacrament a un naffrat que estava en un corral davant casa d'en Timoneda y quant foren allí ja lo naffrat era mort, y de aquí anaren al Portal de la Font, perquè allí, digueren al senyor rector, que don Dimas ere en dit portal naffrat que estava a la mort, y quant foren al senyor don Dimas verem que ja estava per spirar de moltes nafres que jo li viu en lo cap, y lo señor rector lo stremuntia que jo li traguí lo hun borseguí per a donar-li la untió y li descordí los pits y acabada la stramutió spirà». Després el rector va anar a assistir mossèn Montserrat de la Selva en un corral on demanava confessió, i anava en camisa perquè els bandolers li havien robat la roba. Montserrat encara va tenir temps de donar al rector un missatge destinat a Altarriba: «[...] que si no morie de aquellas naffras que tenie que li salvàs la vida.» Tot i que els fadrins de l'estudiant volien degollar el rector, Altarriba els va aturar tot donant garanties de vida a Montserrat. Aleshores el rector va fer portar el naffrat a l'abadia en una escala, on encara va viure dos dies, tot i «que tenia la pilota que li era entrada per la nuca del coll y li apuntava de davant que sols y havia la pell y dos coltellades al cap». Després, continua exposant Joan Molner, van anar on era mossèn Cadell, però quan hi van arribar ja era mort d'unes pilotades al pit i degollat. En tornar a casa seva, Molner encara va veure que la major part de bandolers eren «dins casa de la viuda Girona sonant i cantant amb una guitarra i un rabaquet». Aquesta vídua vivia amb una filla casada amb en Jaume

Balle.²⁰ Poc després va veure com els bandolers marxaven a casa de Joan Cullarer, on van menjar i beure. Entre aquests va reconèixer mossèn Altarriba, que portava «un quera de lustre negre trepada ab un xipo barregat que groguegava un poch ab uns calçots que.m dava de parer que era color de pebret ab unes mitjes blanques y hun sombrero negre, la cara morena, poca barba negra de bona statura», i Joan Cullarer, de Maldà, Vicent àlies *lo Frare*, Jaumet, «lo pastor» d'en Cullarer, i mossèn Pere.

ELS TESTIMONIS I EL RECTOR

Pere Vallès, pagès de Maldà, era a la carnisseria i va sentir els crits de «a carn a carn». Es va girar i va veure Don Dimes, mossèn Cadell i uns fadrins que fugien cap al Portal de la Font, i darrere d'ells, Joan Cullarer, també amb dos fadrins. Va veure que els aconseguien i que Joan Cullarer tirava una pedrenyalada al fadrí Panxeta, i que Panxeta tirava a Cullarer i el nafrava a la galta. Aleshores va arribar Altarriba, acompanyat de cinc o sis cridant «a carn a carn», i en Panxeta va ser mort. Pere Vallès, a petició del rector, el va acompanyar en el seu recorregut de la brega anant cap al Portal de la Font, on havien fugit tots. Davant la casa d'en Moneda van trobar un home mort («que no parlava mot»), i al Portal de la Font el rector ja només va tenir temps d'extremunciar Don Dimes. Encara en un corrallet del camí de les Balianes van trobar mossèn Montserrat de la Selva, que estava expirant. També Vallès explica que Montserrat va suplicar al rector que demanés a Altarriba que no el matés si se'n sortia, d'aquella. El rector va parlamentar amb Altarriba i aquest li ho va prometre, tot i que el rector va haver d'esquivar dos homes que el volien degollar. Mossèn Montserrat «tenia una pilota que li travessava [...] per les spatlles y l'eixia hun poch al coll, que veja prop la gargamella blavegar en la pell, y dos coltellades al cap», i amb una escala a mode de llitera va ser portat a l'abadia. I va ser el mateix Pere Vallès qui el va traslladar, amb l'ajut de Joan Malacara i Joan Molner. Al cap d'una hora i mitja, quan sortia de l'abadia, «ja el somatent era cridat». Dels bandolers, va conèixer Altarriba, Joan Vicent *el*

---

20. És el mateix nom del jurat citat pel testimoni B. Vallès.

Frare i Joan Cullerer. Els altres, no els coneixia, i també afirma que després que va tenir lloc «lo cas, se posaren a ballar y sonar y cantar».

El 25 d'agost testimoniava Joan Soler, pagès d'Agramunt. El dia 15 d'agost es trobava al castell de Maldà en companyia de Don Dimes de Llordat, mossèn Joan Cadell i mossèn Montserrat, així com dels germans Lluís i Pere Argelonc i de Miquel Ferrer i Berat. Don Dimes els va dir: «Fadrins a fer oració a la sglésia», i van marxar tots plegats. Van fer oració des de la porta de l'església, sense entrar-hi, i després van marxar carrer avall. Quan van ser davant de la carnisseria i estaven decidint d'anar a la vila de baix, aleshores van sentir darrere seu, amb uns grans crits, «teniu-vos», i tot seguit, tot cridant «a carn a carn», van començar a tirar. Mossèn Cadell «digué a tots “de fora de fora, que assí no tenim guanyador”», i van començar a fugir cap al portal, on Don Dimes va caure a terra ferit, perquè els bandolers sempre anaven tirant. Mossèn Cadell i Joan Soler van anar cap al castell, i a l'alçada d'un corral, venint-los encara al darrere, els van tornar a cridar «donau-vos». Mossèn Cadell va ser aconseguit. Joan Soler va seguir fugint, tot veient que ja no hi havia ningú de la seva colla, perquè ja tots eren morts o nafrats, i quan era a l'entrada de les forques «viu batxar de la volta del castell quatre o sinch cridant grans crits de “carn a carn” y dient-me a mi que.m donàs y cridant “tacany donat” y jo no curí de fugir de vers les Balianes». Dels bandolers només va conèixer Altarriba, Cullerer i lo Frare. «Hu [...] portava una gora blanca ab un plomall y altres ab gorres vermelles també ab plomalls.»

LES DONES DEL CASTELL I LES COMPLICITATS VILATANES

Elionor Frigola, donzella de Bellmunt i potser filla de la casa que hi havia al castell, en adonar-se dels fets (va sentir «a carn a carn» i trets de pedranyals) era amb el fadrí Sebastià Nogués, de Cervera. Va anar a avisar «la senyora dona Castellana».²¹ Li va dir que «bandollers y havia en la vila» i la va advertir de la situació. Encara des d'una finestra va poder veure l'actuació de Pere Altarriba pel que fa a la fi de Don Dimes i de mossèn

---

21. Es tracta de Dona Castellana Frigola i de Llordat —o Llordachs, com escriu Sanç Capdevila—, muller d'Antoni Frigola i germana de Dimes de Llordat. S. CAPDEVILA, «El Castell».

Joanot Cadell, acabats de matar a «manducanades». Moria el fadrí Sebastià i va ser nafrat el fadrí Mateu Soler. Elionor descriu la vestimenta de Pere Altarriba com ho havia fet Joan Girona, i afegeix «y tot los altres bandolers anaven vestits de differents collors ab moltes plomes y gorres vermelles». Elionor és la més explícita pel que fa a l'explicació de la causa dels fets: «[...] y les morts de lo dit don Dimas y Janot Cadell y los altres les feu dit mossèn Pere, Joan Cullerer y Joan Vicent alies lo frare per respecte que lo procurador del senyor de Maldà havia penjat al sastre Malacara, que abans que.l penjassen ja u havian amanassat los dits mossèn Pere y lo Joan Cullerer y assí jo u sentí dir a Joan Grau alies Mandanya que lo student Altarriba lo y havia dit y també a molts altres.»

El 26 d'agost testimoniava Pere Bota, pagès de Maldà, el qual es trobava a la carnisseria i va veure passar Don Dimes i mossèn Cadell amb set o vuit fadrins, que es van donar «lo bon jorn» els uns als altres. Encara no havien passat tots els fadrins i quan va veure Ramon Navès que anava el darrer, va sentir crits de «muyran los tacanys»,²² i van començar a tirar pedrenyalades. Joan Cullerer –diu Bota– va tirar a un d'Agramunt que es deia Pangeta, i aquest va tirar a en Cullerer i va tocar-li una mica la galta. Don Dimes i el senyor Cadell van començar a fugir tot dient: «Fadrins scape qui pugue, totom se salve que assí no y ha remey.» D'entre els bandolers que perseguien Don Dimes i anaven cridant «a carn a carn, muyren los tacanys», va conèixer Cullerer, Joan Vicent *el Frare*, el pastor Jaumet i mossèn Altarriba. D'allà, Bota va anar cap al castell, cap a la part de fora, on hi havia l'era del senyor, «y estant allí, la senyora se feu a la finestra y me cridà y me dix “en Bota feu-me plaher de anar a veure si don Dimas és viu”, y les jo li repliqué “y si a mi me maten?”, y la senyora me dix que li fes aqueix plaer y jo aní al lloch hont don Dimas jahia, y quant arribí allí encara viu que lo senyor don Dimas no havia acabat de morí, que jo li viu obrir los hulls dos o tres vegades, y en aqueix arribà a don Dimas hun gascò y diu que encara era viu que roncava y jo li diguí que.l dexàs estar que no tenia remey de viure y jo torní resposta a la senyora dient que don Dimas era mort». L'interès de la declaració de Pere Bota rau en el nivell de complicitat amb els bandolers que expressa el seu testimoni: «Y de aquí –segueix dient– jo me'n torní a casa mia y trobí a ma muller que estava

---

22. De baixa moral, malèvols, enganyadors.

plegant la roba, y me dix que li fes plaher de acompanyar-la fins a Leyda, y me dix que si no u volia fer que ella cercaria a altri, jo li diguí que jo la acompanyaria fins a Leyda.» No hi ha cap misteri. Era de domini públic que la muller d'en Bota era l'amistançada de Pere Altarriba. Bota també corroborava haver vist entrar uns bandolers a casa de Pere Pau Sant Feliu, de Maldà, on va veure a la porta, en un pedrís, un càntir d'aigua «ab una carabassa per beure». També va veure que alguns bandolers van tocar a la porta de la vídua Girona, però estava tancada i no hi van entrar. Afirmava haver vist Joan Cadell mort i mossèn Montserrat ferit, i haver vist enterrar quatre o cinc fadrins morts de pedrenyalades i manducanades dels bandolers. Com tots els altres testimonis, va reconèixer l'estudiant Pere Altarriba, Joan Cullerer, de Maldà, el Frare, el moliner Peirot i el pastor Jaumet, i també haver sentit a parlar d'un gascó que es deia Joan lo Andorrà. Els bandolers, explica, anaven tots vestits de colors i amb plomes, i la majoria, amb mitges calces vermelles. «Y jo prenguí ma muller i me'n aní a Lleyda, y quan fuy devall les Balianes vingueren y me alcansaren los bandolers, los quals venien ab quatre carros de les Belianes, cascú dels quals era de Antoni Navès y lo altre d'en Montanyolla, los altres dos no sabia de qui eren y jo fiu mon camí a Lleyda y ells anaven devés Toragrossa [...] y ara me'n recort que al senyor Montserrat hu dels bandollers li havia llevat lo gipó y lo portava, y als demás dels morts los llevaven les armes, ço es los pedrenyals y manducanes, y jo viu que los morts tenian les botxaques girades que.ls havien levat los diners.»

També Gaspar Palau, pagès de Maldà, explica que va veure passar per la carnisseria Don Dimes i mossèn Cadell amb set o vuit fadrins, els quals es van saludar. De seguida va veure venir del carrer que anava de casa d'en Cullerer a casa d'en Sant Feliu tres o quatre bandolers «corrent com si fossin cavalls, cridant “a carn a carn”» i tirant pedrenyalades. Gaspar Palau es va posar a córrer cap a l'església, i també tots els que hi havia a la carnisseria. El senyor rector els va demanar que l'acompanyessin, «que volia anar ajudar a ben morir aquells naffrats». Van anar de Don Dimes, a qui el rector va extremunciar i el qual va morir, a mossèn Montserrat de la Selva, que encara no era mort. Els bandolers el volien rematar i el rector els va pregar amb les mans juntes que el deixessin, que era un conegut seu, i no va morir fins al cap de dos dies. També Gaspar Palau va ser cridat per Dona Castellana de Llordat: «Y estant allí la senyora dona Castellana se feu a la finestra del castell y me cridà “en Palau feu-me plaer de cercar los

jurats que vinguen assí dalt al castell".» I ell va anar a cercar-los. També confirma que els bandolers, fetes les morts, van menjar i beure a casa de Joan Cullerer, i «ben menjats y beguts se'n anaren a la plasa davant la badia sonant y cantant y ballant amb una guitarra y un rabaquet. Y assò jo u viu que'm trobava allí present.» I confirma també que, quan van marxar, mossèn Pere cavalcava un cavall negre que havia sortit de casa de Pere Pau Sant Feliu. També confirma que havien despullat mossèn Montserrat, a qui havien deixat en camisa, i que als altres morts els havien pres els pedrenyals i, a mossèn Cadell, els diners de la butxaca de les calces, però no en sabia la quantitat.

MÉS TESTIMONIS: PERE ALTARRIBA, LLUÍS VALLS DE LLEIDA I CONNIVÈNCIES DE MALDÀ

El 5 de setembre l'interrogatori continuava. Joan Grau, àlies Mandanya, pagès de Maldà, va dir que aquell dia, mentre estava en companyia del rector i d'un altre a la porta de casa seva, on tenia una càrrega de melons, i com que la casa era al carrer tocant a la plaça, va veure passar el senyor Don Dimes, mossèn Cadell i el tal Vergonya [*sic*], amb cinc o sis fadrins, que anaven devers l'església, i poc després va veure passar pel mateix carrer, cridant amb molta fúria «a carn a carn», amb pedrenyals en una mà i manducanes a l'altra, mossèn Altarriba, Cullerer, el Frare, Peirot, Jaumet, un que anomenaven Massot de Puigverd²³ i altres que no va reconèixer. El rector, en veure'ls tan furiosos i entenent que anaven a fer mal, es va posar a cridar «fadrins misericòrdia». Poc després van sentir tirs i el rector es va encaminar cap on va sentir els crits, i li van dir que hi havia un home que es volia confessar, però quan va ser-hi ja era mort. El rector va anar a cercar l'extremunció i va marxar cap a un corral situat davant la casa d'en Timoneda i després cap al Portal de la Font, on van dir que hi havia Don Dimes nafrat, però ja estava expirant. El rector el va cridar dues o tres vegades i Dimes no va respondre mai. Li van fer l'extremunció i, per rebre-la, el van descalçar. Després es van encaminar cap a uns corralots

---

23. Segons Lladonosa, el lloctinent del fill del batlle d'Alòs era Francesc Massot, del lloc de Puigverd, J. LLADONOSA, *El bandolerisme*, p. 49.

d'en Cullarer, on mossèn Montserrat Vergonyós demanava confessor. Joan Grau també relata el prec de Montserrat tramès pel rector a Altarriba que no el matés si se'n sortia i la resposta d'Altarriba «que campàs y visquès». S'explaia explicant la confessió de mossèn Montserrat i el seu trasllat a l'abadia, però que només va allargar dos o tres dies més. A prop dels corrals d'en Cullerer moria, diu, mossèn Janot Cadell, i encara va veure tres o quatre morts més en d'altres indrets. En companyia de Joan Palau i Joan Olier [o Ollier], entre d'altres cinc o sis, van portar tots els morts a l'església. Només mossèn Montserrat va ser portat a l'abadia. Grau també explica que quinze dies abans dels fets havia parlat amb mossèn Pere Altarriba «en casa de mossèn Luys Valls de Lleyda, y me digué: “vassen la senyora de Maldà?”. Y jo li responguí: “no.n sé res”. Y les hores [digué]: “digues-li que se'n vage, que per mi no aurà mal, però tinch por”. Y no digué més. Y també me recort que'm demana alguns dias abans, estant en la mateixa casa de mossèn Luys Valls si [s']avia penjat lo sastre Malacara y jo li digui que sí. Y les hores responguí que si aquell morie que ben moririe algun altre. Y lo die abans de la nostra senyora de agost prop passada, anant jo a Leyda, passí per los Alamurs y viu allí lo frare Vicent y hun altre bandoler que jo no'l coneixia y altre de Floregachs dels Alamurs me digué que en dit lloch també y ere Joan Cullerer de Maldà, demanant-me dit Vicent lo frare hont anave y jo li diguí que a Lleyda anave a sercar malons y li demaní al dit frare si y era mossèn Pere Altarriba y me dix que a Lleyda lo trobaria [...] y lo dit mossèn Pere sé jo que té en amistat dos ho tres anys ha la muller d'en Bota de dit lloch de Maldà per lo que, diu la gent públicament, no se'n partia de Maldà lo demés del temps.»

Gabriel Borràs, criat de Pere Pau Sant Feliu i pagès de Maldà, també interrogat el 5 de setembre, explica que aquell dia era fora de Maldà i que només es va assabentar dels fets quan va tornar, i que, segons havia sabut, Altarriba, Cullerer, el Frare i el pastor Jaumet, amb quinze o setze més, havien estat autors de les morts i després havien passejat per la vila tot cantant i sonant. Diu, però, que aquella nit no va veure el cavall de mossèn Pere a casa del seu amo, tot i que havia vist mossèn Pere moltes vegades a casa d'en Sant Feliu «per lo que és parent de mon amo». És cert, diu, que tots ells, després de fetes les morts, havien anat a menjar a casa de Joan Cullerer, «y assò sé jo perquè jo era anat a sant Llorenç a sercar vi, ço és dos cantes. Y quan arribí a Maldà dits bandolers me'n prengueren la hu, que estaven en casa d'en Juan Cularer, y no me'l pagaren. Y jo sé que lo

mossèn Pere Alta Riba té en amiatat y per amiga a la muller d'en Bota y assò sé jo per lo que.s diu públicament per la vila. Y quan hagueren fetes les morts, anant jo ab lo balle e altre gent, verem com lo mateix Bota la tragué de Maldà y no sé hont la sa portada [...].»

Joan Palau, un altre testimoni pagès de Maldà, era aquell dia a casa de Joan Grau, àlies Mendanya, amb el rector, mirant els melons que havia portat de Lleida. Van passar Don Dimes i mossèn Joanot Cadell amb sis o set fadrins que anaven a l'església, i al cap de poc van passar pel mateix carrer, cridant «a carn a carn» amb els pedrenyals en una mà i la manducana a l'altra, Altarriba, Cullerer, el Frare, el pastor Jaumet, el moliner Peirot i d'altres. També corabora que el rector es va posar a cridar dient «fadrins, misericòrdia misericòrdia». Afirmar que es van matar sis homes: Don Dimes, mossèn Cadell i quatre fadrins, i que se'n van ferir dos o tres més. Diu que va acompanyar el rector a ajudar-los a ben morir i també explica que els bandolers, fetes dites morts, es van posar a cantar i a sonar. I ell en va veure quinze o setze menjar i beure a casa d'en Cullerer. Confirma, com els altres, que Altarriba tenia la muller d'en Bota per amiga i que, un cop fetes les morts, l'havia fet treure de Maldà per son marit.

LES DILIGÈNCIES DESPRÉS DELS FETS: CERTIFICACIÓ DE LES MORTS I TRASLLAT DE L'ENQUESTA

Primer de tot, calia certificar les morts. El notari de Montblanc Rafael Vidal, en companyia de misser Joan Aleu, batlle de Maldà, adreçava al veguer el certificat. Hi devia haver hagut problemes d'entesa, perquè Rafael Vidal passava la informació tot fent constar que ell no hi havia intervingut en cap moment en nom del veguer, el qual havia fet la «visura de dits cadavers». La informació deia: «Huy que comptam als setze de agost del any 1591 lo senyor Janot de Guimerà²⁴ veguer de Montblanch a cridat al señor Cadell tres crits y dient qui la mort, y no li ha respost perquè li han tirat scopetada y degollat. Testimonis Simon Capdevila y Joan Ferran.

---

24. Topem, doncs, amb un altre Guimerà de la mateixa família del procurador del senyor de Maldà.

- Dit dia crida lo senyor veguer al señor don Dimas de Montblanch y no li ha respost, també ab escopetada y cops al cap, lo qual, diu lo barber, que per lo més xich colp que té fora mort. Testimoni Joan Gerau i Pere Morell.
- Dit dia crida a Miquel Duler y no li ha respost perquè és mort a alflanyades y fan testimoni Pere Vallès y Joan Maurer.
- Dit dia crida a Pere Argellonch y no li ha respost, mort scopetades y alfanyades. Testimonis Francesc Galart y Toni Palau.
- Dit dia crida a Bernat Panxeta y no li ha respost perquè és mort a alflanjàdes y fan testimoni Joan Palau y Joan Timoneda.
- Dit dia cridats a Bernat Gelonch tres crits, no ls ha respost perquè és mort de alfanyades. Testimonis Gaspar Palau i Joan Olier.
- Dit dia parla lo senyor vaguer ab Francesch Vergonyós de la Selva, y li ha dit desta manera: què si li podia parlar, y el dix “sí”, y lo senyor barber fa testimoni com té una alfanyada en lo cap y escopetades en la nusa del coll y ix-li a la gargamella, y diu que no pot viure y fan testimoni Joan Ratera y Joan Girart.»

Antoni Frigola, senyor de Maldà, va reclamar tot seguit el trasllat de l'enquesta judicial. La petició era feta basant-se en la truculència dels fets, en el perill corregut per la seva família i en les seves competències jurisdiccionals. «Excel·lentíssim senyor –escrivia dirigint-se al virrei Pedro Luís Galcerán de Borja, marquès de Navarrés i mestre de Montesa–: Per quant los atrossos homicidis comesos per lo student Alta Riba y altres, lo dia de Nostre Senyora de Agost proppassada, en les persones de Don Dimas de Llordat, t[alis] Cadell y altres, són estats fets en lo lloch de Maldà del qual és senyor Anthoni Frigola, cunyat de dit Don Dimas de Llordat. Desitjant dit Thoni Frigola ajudar y valer a la Regia Cort en lo que puga, axí per lo parentiu tenia ab dit don Dimas y haver volgut dit Student Alta Riba y altres matar a dona Castellana, muller sua, dins són castell, com encara per ésser estats fets dits delictes en sa terra y en sa jurisdicció. Suplique per ço y altrament a Vostra Excel·lència, dit Anthoni Frigola sia servit manar al scrivà de la causa dels dits delictes que, satisfet en son condecant salari, li done còpia de la enquesta, no obstant aquella no sie publicada, attès ell és part instant y desitje ajudar a la dita Règia Cort [...].»

Evidentment, Antoni Frigola obtenia el trasllat de l'enquesta, que és el document que encara es conserva actualment entre els papers de l'arxiu Maldà i que segurament es podria completar amb els que potser hi ha a l'Au-

diència. No he pogut saber si el coneixement del contingut de l'enquesta va comportar o no represàlies complementàries als vassalls de la baronia.

LA CRIDA CONDEMNATÒRIA DEL LLOCTINENT I JOAN VICENT SOTA AMENANÇA DE TORTURA

En nom del virrei, la Règia Cort processava Pere Altarriba, de Belianes, àlies *lo Estudiant*, Joan Vicent, àlies *lo Frare*, de Belianes, Joan Cullarer, pagès de Maldà, T[alis] Peirot òlim moliner, del molí de Pere Pau Sant Feliu, de Maldà, i T[alis] Jaumet, que era pastor de cabres de Joan Cullarer. Eren processats perquè «proditoriament appensada y peraguiats, no preceint ninguns desafius, no hajan duptat cruelment matar dins lo dit lloch de Maldà lo noble don Dimas de Llordat, Joan Cadell, Francesch Vergonyós y altres y, après, robar-los contra forma de la Constitutió feta per lo cathòlich rey don Ferrando en les Corts Generals celebrades en la ciutat de Barcelona en lo monastir de Sant Francesch comensant “Com instigant”. E com a sa Exca. preceint sobre açò legítima informatió, ha instàntia y humil suplicatió del procurador fiscal de la Règia Cort rebuda, haja constatat, tots los dits “eren gitats y separats de pau y treva y enemichs y acuyndats²⁵ de la real magestat”.» Com a conclusió del Sacre Reial Consell d'11 de setembre, feta per Francesc Ubach, doctor de la Tercera Sala, es feia saber per crida «a tot hom generalment, com los dits Pere Alta Riba, Joan Vicent, Joan Cullarer, T[alis] Peyrot y T[alis] Jaumet són gitats y separats de de pau y treva y enemichs y acuyndats de la real magestat del rey nostre senyor, y diu y mane que de aquesta hora en avant los tinguen y reputen per gitats y separats [...] y que ningú no.ls sostinga ni aculle, ni els done consell, favor, ni ajuda amagadament ni manifesta. Y si lo contrari faran serà anantat²⁶ contra ells y quiscú dels contrafaents com a fautors, complices y ajudadors, aconselladors y sustentadors de aquells virilment y poderosa, segons sèrie y tenor de dita Constitutió y per les penes en aquella apposades y altrament segons de justítia serà trobat fahedor.» La crida es feia a Barcelona i a les altres ciutats, viles i llocs de Catalunya on fos necessari per tal que no es pogués al·legar deconeixement. La crida

---

25. Declarats enemics.

26. *Enantar*, és a dir, *procedir*.

era signada pel virrei mestre de Montesa, pel regent Cordelles, pels advocats fiscals doctor Sants i doctor Ubach, i pel tresorer doctor Puig.

El mateix setembre de 1591, en ple conflicte entre l'Audiència i la Diputació²⁷ i mentre l'Audiència estava prorrogada a Tortosa, hom localitza a la sala de la casa de mossèn Pere Mola i Devallterra, on habitava el governador de Catalunya, el Tribunal de la Governació, constituït, sembla que a Barcelona, per misser Bernat Alzina, donzell regent de l'Assessoria de la Governació general, per mossèn Pere de Bellet, algtzgir de la Governació, per mossèn Pere Mir, notari reial i procurador fiscal de la cort del governador, per Miquel Serafí Nadal, notari i escrivà de la Governació, i per Pere Costa i Benet Simó, porters de la Governació. El Tribunal s'havia constituït «a effecte de aturmentar a dit Joan Vicens [o Vicent] alies dit lo frare, tenint aparellats tots los instruments per a dit effecte de donar-li los turments, fonch primerament per dit magnífich regent l'assessoria exhortat lo dit Joan Vicens alies dit lo frare attès és estat comdempnat a mort per diversos crims y delictes ha comesos ab factors y fautors y receptadors y particularment lo dia de nostra senyora de agost».

El testimoni més interessant, lògicament, és Joan Vicens o Vicent, àlies *lo Frare de Belianes*, detingut després dels fets, que parlava un cop condemnat a mort, però obligat a confessar sota l'amenaça de tortura. «Atès que no voll dir la veritat», misser Bernat Alzina manava que el despullessin «y vehent-se posat en lo banch del turment, de aquesta manera dix: “val Déu, la gran agonia que'm pren, desligan-me, que jo diré la veritat de tot”», i va ser deslligat, tret del banc, abrigat amb una capa i assegut en una caixa, i un cop així va dir: «[...] puix jo so comdempnat a mort y he prestat jurament en poder de vosa mercè de dir la veritat dels facciós, fautors y receptadors, jo diré la veritat tant del que me ha ara interrogat com del que altres han fet en companya mia y jo ab ells. Y la veritat és que.m recort molt bé que, trobant-me jo en Tortosa, m'escrigué Pere Alta Riba del lloch de les Belianes que vingués perquè havien de fer algun effecte, y axí jo vinguí y trobí al dit Pere Alta Riba ab una quadrilla de bandolers a Grealó a una llegueta de Lleyda.» El condemnat fa la relació de la colla: «Joan Cullerer pagès de Maldà, Perot Sender francès, Francesc Massot de Puigverd, un tal Verdura francès, un tal Roig francès que li diuen lo Roig

---

27. Miquel PÉREZ LATRE, *Entre el rei i la terra*, p. 191-218.

de Tarrassa, perquè ha estat en Tarrassa y és home de trenta anys barbi roig, un tal Souleta d'Alòs home xiquet que blanqueja morè de cara, un tal Pere altrament dit lo perrutxo també d'Alòs home de trenta anys de bona estatura i barba negra no espessa, un tal Tomàs d'Andorra a qui diuen el gascó o l'andorrà alt i morè de barba negra i de trenta anys i un tal Vilanova de la Conca d'Orcau vassall del baró d'Erill home gros barbi ros d'uns trenta anys, un tal Sentiró aragonès home xiquet disminuït sense fil de barba d'una vintena d'anys, Joan Pere de Bagà home xiquet ros molt barbat d'un trentena d'anys i un "regatxo" del dit Vilanova que no li sé lo nom de edat de catorze anys y nom recorde que fossen més.» Pels testimonis de la vila ja hem vist que també hi havia un tal Peirot, que havia estat moliner del molí de Pere Pau de Sant Feliu, home de Maldà; en Jaumet Píntia, que havia estat pastor d'unes cabres que tenien Joan Cullerer i mossèn Pere Altarriba a mitges, i un tal Escaleta de Cubelles. Encara hi podríem afegir aquells que els testimonis han pogut observar fent directament o indirecta algun gest favorable a la colla: el pubill Palau els va oferir vi, Pere Pau de Sant Feliu va amagar el cavall negre de mossèn Pere Altarriba, la vídua Girona va tenir bandolers cantant i sonant a casa seva, Jaume Balle, jurat de la vila, sembla que era el gendre de la vídua Girona, la muller de Pere Bota era l'amistançada d'Altarriba, i el mateix Bota la va portar a Lleida per orde d'Altarriba. Joan Vicent confirma que «tots posarem, des de la nit anterior, en una matexa casa, la de Joan Cullerer de Maldà y allí menjarem y beguerem un poch y lo de matí del dit dia de Nostra Senyora, a les vuyt hores ans de mig dia, poch més o manco, encontrarem ab los dits don Dimas de Llordat y Joan Cadell y altres sis homens y los tirarem ab pedrenyals y fou gran desgràtia que també matarem al dit Joan Cadell, que no u hagerem volgut fer.²⁸ Y és cert senyor que nosaltres forem emprats per lo dit Pere Alta Riba per a matar don Bernat de Guimerà²⁹ per so que com a procurador del senyor de Maldà havia fet penjar malament a Pere Malacara, sastre de dit lloch de Maldà. No sé ni puch dir

---

28. Aquest incís ens aclareix un fet un xic estrany: la mort, per una colla de la facció dels cadells, d'un membre del llinatge dels Cadell. Un error segurament difícil d'impedir.

29. Bernat de Guimerà, senyor de Ciutadilla i Montclar, formava part de la lliga de cavallers que des de l'estiu de 1589 perseguien els membres de la quadrilla del batlle d'Alòs. X. TORRES, *Nyerros i Cadells*, p. 109. Sobre Bernat de Guimerà, vegeu també Eva SERRA, «Els Guimerà, una noblesa de la terra», *Recerques*, núm. 23 (1990), p. 9-36.

que perens alguns del dit Pere Malacara haguessen persuadit al dit Pere Alta Riba que matàssen al dit don Bernat de Guimerà [...] [Ni] jo sé que.s tingués pensament de matar la senyora ni a son fill ni que s'hagués fet altre concert.» «[...] y après que hagerem fetes dites morts –explica Joan Vicent– anarem a la sglésia [de fet hi anaren a la recerca de Ramon Navès, de Belianes, que no van trobar i que els testimonis expliquen que estava amagat dins d'una brandonera on es posava la lluminària] y de allí nos ne tornarem sens dir-nos res algú en casa del dit Joan Cullarer y allí dinarem, y après de haver dinat nos ne anarem tots plegats.» No explica res, però, d'allò que tots els testimonis insisteixen a dir: que «ben menjats i beguts anaren a la plaça sonant, cantant i ballant amb el pedrenyal en una mà i el panard en l'altra i amb una guitarra i un rabequet». En canvi, té interès a dir que no van entrar a casa del germà de Pere Malacara, quòndam veí de Joan Collarer.

De Maldà, Altarriba marxava a cavall amb dues cuixes de carn i el fill de cinc anys de Cullerer: «[...] anarem a les Belianes –explica Joan Vicent– y allí prenguerem carros de gent de la vila hi.ns ne anarem ab aquells a Urgell a Torragrossa y de Torragrossa a Artesa y d'Artesa a Torres de Segre, és ver que de Artesa ne ferem tornar los carros, y per tots aquexos llochs nos aculliren y.ns donaren a menjar per les cases y no puch jo ara especificar les cases, y a Torra de Segre passarem la barcha, y passada la barcha dit Pere Altarriba y jo nos de partirem dels altres y nos ne anarem al monestir de la Trinitat de Lleyda, a hont stiguerem alguns vuyt a deu dies, ço és fins a la Verge Maria de Setembre que anarem a Balaguer.»

El procediment judicial degué continuar. Entre la paperassa de l'arxiu de Maldà, un full solt o minuta esborrany³⁰ fa una breu relació de les diligències que s'han de fer contra els béns de Joan Cullerer i la seva dona, el qual no és la primera vegada «que volgué entrar al castell», contra l'amistança de Pere Altarriba i Pere Bota, el seu marit, ambdós escàpols, i contra Sant Feliu,³¹ que diu que és parent d'Altarriba. El paperot revela sospites sobre el conjunt de Maldà, «que no prenguí armes ningunes, ni repicà les campanes essent en la iglésia y essent ora de missa y de festa

30. ACA, Patrimoniales, Arxiu Maldà, lligall 416.

31. La documentació de l'Arxiu Maldà de l'ACA revela també que hi havia un plet (1601) entre els Sant Feliu i el baró sobre el pagament de delmes d'unes terres que els Sant Feliu consideraven lliures i franques per ser uns diumenges, lligall 416.

major y esent loc de 50 cases y no sent més de 16 los ladres que ningú se mogué, ni jurats ni altres del loc, fa veure si se poden castigar com a traydors, esent ja poc abans rebellant-se contra lo senyor, en cars que tingan remissió farà mirar tost. Més fa veure lo que s'a de fer en hun pres qui està en la pressó qui.s diu lo Roig de Tarasa, qui era en lo cas de Maldà, segons la deposició de Joan Vicens.»³²

ALGUNES CONSIDERACIONS A TALL DE CLOENDA

Dels testimonis de Maldà de dins i fora del castell, i del testimoni del frare de Belianes, es desprèn que la intervenció havia estat una resposta a l'actuació del procurador del baró de Maldà, Bernat de Guimerà. Hem d'entendre que amb l'expressió “per fer penjar malament” es vol dir una execució sense procés judicial. Quan Xavier Torres fa referència al setge de Cubells de 1589, indica que aquest setge «ofereix una bona perspectiva per tal de conèixer els arrencaments faccionals de la noblesa lleidatana i la seva posterior divisió entre nyerros i cadells, que es pot dir encetada en aquesta ocasió».³³ Els cavallers de la lliga de Lleida a l'entorn dels germans Valls van acudir a socórrer els bandolers de Cubells de la colla del batlle d'Alòs, entre els quals hi havia Pere Altarriba, l'Estudiant,³⁴ assetjats pel grup de cavallers de la Catalunya ponentina, entre els quals hi havia Bernat de Guimerà.³⁵ D'altra banda, l'anunci no reeixit d'auxili de la Ribagorça als assetjats a Cubells, segons Torres, reforçaria «la idea que els bàndols ribagorçans i catalans romanien encara prou encavalcats», mentre que «el setge i devastació de Cubells seria el preludi d'un reguitzell de revenjes entre els bàndols rivals, les quals atraparien tot sovint una pagesia indefensa i probablement aliena a les hostilitats». Torres enllaça aquesta consideració amb conflictes locals d'altra mena, com ara la provisió de l'abadiat del monestir de Bellpuig de les Avellanes, un dels establiments religiosos catalans pendents de secularització a causa de la reforma eclesiàstica de les diòcesis catalanes,³⁶ especialment la creació del bisbat de Solsona.

---

32. ACA, Patrimonials, Arxiu Maldà, lligall 416.

33. X. TORRES, *Nyerros i cadells*, p. 110-111.

34. J. LLADONOSA, *El bandolerisme*, p. 49-50.

35. X. TORRES, *Nyerros i cadells*, p. 109.

36. X. TORRES, *Nyerros i cadells*, p. 110-118.

No es pot descartar, que els fets de Maldà puguin ser una derivació dels fets de Cubells, tot i que entre un fet i l'altre havia passat més d'un any. Fossin o no derivació dels fets de Cubells, també podríem admetre que van ser una venjança antisenyorial per l'execució d'un vassall. És cert, tal com afirma Xavier Torres, que aquests bàndols no tenien naturalesa social unívoca i eren de caràcter interestamental o interclassista, però també cal tenir en compte que, en determinades circumstàncies de lloc i temps, podien tenir un paper senyorial o plebeu, a remolc de conflictes concrets que giraven en un o altre sentit. Josep Lladonosa, en parlar dels bàndols de la Catalunya occidental, no descarta l'existència de lluites entre «les oligarquies municipals anheloses d'apoderar-se del govern amb les ambicions dels senyors comarcals, delerosos de poder», i referint-se al batlle d'Alòs diu que «es mantindrà amb tot el seu poder al Mig Segre. Cada vegada serà major el nombre dels seus seguidors. Serà el cap contra els petits senyors locals residents a Lleida, Barcelona, Tàrraga o Cervera.»³⁷

Pel que fa a l'episodi de Maldà, cal destacar, d'una banda, l'ambigua condició de Pere Altarriba, tractat en tot moment de mossèn pels pagesos de Maldà. D'altra banda, el seu àlies, *l'Estudiant*, no necessàriament ha de ser considerat aliè a una condició més o menys eventual d'estudiant, especialment quan coneixem el caràcter agitat de la vida universitària de Lleida, amb estudiants armats i revoltes per la provisió de càtedres o vacants.³⁸ Altarriba sap escriure. Ell és qui ha convocat per carta Joan Vicent. També cal destacar l'apel·latiu *lo Frare* de Joan Vicent, i tampoc no cal considerar-lo aliè a qui el porta, i, en qualsevol cas, pot tenir relació amb la inestabilitat eclesiàstica catalana arran de les reformes diocesanes impulsades per la monarquia.

Dit això, no podem tampoc descartar l'existència de conflictes contra senyors presidits per sectors desclassats. D'una banda, Bartomeu Vallès, pagès de Maldà, explica que els bandolers deien que «no cercaven gent de la vila sinó gent armada del castell». De l'altra, les paraules d'Altarriba en relació amb la mort dels cavallers Don Dimes de Llordat i mossèn Joan Cadell són despectives. «Y los cavallers?», li pregunta Joan Girona, pagès

37. J. LLADONOSA, *El bandolerisme*, p. 3 i 48.

38. J. LLADONOSA, *L'Estudi General de Lleida del 1430 al 1524*, Barcelona, 1970, i Ramon GAYA MASSOT, «Provisión de las cátedras en el Estudio General de Lérida», *Analecta Sacra Tarracoen-sia*, núm. XXX (1957), p. 233-296.

de Maldà; «tot hoc degollat», contesta l'Estudiant. I en un altre moment, Joan Ollier li va sentir a dir: «Ja hi resten dos barons per la grau avall.»

La composició social de la colla, tot i que és petita, sembla prou diversa, però no hi ha cap baró de debò, llevat que no es consideri la possible condició de fautor de Lluís Valls, membre de l'oligarquia lleidetana. Les edats dels membres de la colla evoquen uns fadrins dits així més per la seva condició de solters i socialment per la condició de subalterns i subordinats que no pas per cap condició de joves; són homes, doncs, que no han pogut consolidar cap família pròpia ni cap lloc en el món eclesiàstic. Això, però, no descarta la presència d'algun adolescent i que Altarriba s'endugui el petit d'en Cullarer. Encara, a l'altre cantó també hi ha fadrins: els criats. I no sembla que hi hagi diferències entre els fadrins d'Altarriba i els criats fadrins del castell, que també van armats, com es veu en el cas d'en Panxeta. Les complicitats d'alguns vassalls de Maldà són prou clares, i l'actitud de la resta, jurats i batlle inclosos, per defensar el castell és prou passiva, tal com insinua la minuta esberrany, fins al punt que els jurats demanen permís a Altarriba per anar a buscar el veguer de Montblanc. Les complicitats, doncs, no sempre permeten parlar d'una pagesia indefensa i aliena a les bregues.

Al costat d'això, hom pot observar també la geografia de la colla: Pere Altarriba i Joan Vicent són de Belianes, mossèn Cadell és de la Pedregosa, mossèn Montserrat de la Selva és del Solsonès, Joan Cullerer és de Maldà, Francesc Massot és de Puigverd, Souleta i Pere són d'Alòs, Escalera és de Cubells, Vilanova, vassall del baró d'Erill, és de la conca d'Orcau, Joan Pere és de Bagà, i encara n'hi havia un altre de Florejacs dels Alamurs. Això dibuixa la geografia del bisbat d'Urgell dos anys abans de la creació del de Solsona. Però aquests homes es belluguen. Joan Vicent era enviat a buscar a Tortosa i, a més, hi havia persones externes. Segons Joan Vicent, la colla comptava també amb dos homes del Regne de França: Perot Sender, T[alis] Verdura i T[alis] Roig, dit lo Roig de Terrassa, un aragonès dit T[alis] Sentiró, el gascó Joan lo Andorrà i l'andorrà Tomàs d'Andorra. Amb tot, l'aragonès podia ben bé ser del bisbat de Lleida, com l'andorrà o el gascó ho podien ser del d'Urgell, i els «francesos» ho podien haver estat del de Comenges o del d'Alet. D'altra banda, els fadrins o criats del sector del castell procedeixen també de la geografia urgellenca, com els germans Soler, que són d'Agramunt, o el cerverí Sebastià Nogués. Ho és també el frare predicador Ramón Navès, de Belia-

nes, com explica el frare del monestir de Bellpuig a Mateu Soler, d'Agramunt. Ara bé, Maldà pertany a la vegueria de Montblanc. També, doncs, trobem relacions clares amb la conca de Barberà. Pere Altarriba, de broma o no, fa esment de deutes que li té el batlle de Solivella, i a la carnisseria de la vila hi ha un tal Vaciana, de Sarral. Els testimonis expliquen també determinats viatges i quefers domèstics: Joan Grau havia anat a Lleida a comprar melons, Gabriel Borràs, criat de Sant Feliu, havia anat a comprar vi a Sant Llorenç [de Morunys].

L'itinerari de la fugida és també prou local: Belianes, Urgell (és a dir, la Seu), Torregrossa, Artesa, Torres de Segre i, el darrer refugi, un monestir de la Trinitat de Lleida.

També paga la pena indicar que els testimonis descriuen indirectament la diada i la vila. La carnisseria és plena de gent fins i tot de fora de la vila, com ara T[alis] Vaciana, de Sarral. «Lo dia s'o aporte», contesta Bartomeu Vallès a Don Dimes quan aquest li diu que va molt ben proveït. Pel que fa a la vila, es parla de l'església, l'abadia, el Portal del Sol i el Portal de la Font, la vila de dalt i la vila de baix, els corrals dels uns i els corrals dels altres, el castell, l'era del senyor o l'entrada de les forques. Tot i que és només una vila de cinquanta cases, aquestes referències revelen que darre-re seu hi ha molta història, aquella que ha lligat molt de temps la baronia als Cardona, al patrimoni reial, de nou als Cardona, i a la casa dels Albert abans de ser dels Frigola i, després, dels Cortada.

Finalment, té interès observar que la base de l'acusació de l'Audiència no és directament el crim, sinó una actuació sense desafiament previ i amb robatori i, sobretot, la vulneració de la Constitució de la Cort General de Barcelona de 1503 «com instigant». Aquesta constitució pertany al títol 14: «Quant sie lícit o no a quiscú veniar-se sens jutge» del llibre IX de les Constitucions de Catalunya». Aquesta constitució demostra la persistència de la justícia vindicativa. L'Audiència, almenys formalment, busca l'acusació basant-se en aquesta constitució.³⁹ Considerats culpables, són «gitats y separats de pau y treva y enemichs y acuyndats de la real magestat» per conclusió del Sacre Reial Consell feta l'11 de setembre per Francesc

---

39. Aquesta constitució i les subsegüents del mateix títol revelen la necessitat de controlar aquesta forma de justícia a la Catalunya del segle XVI. Eva SERRA, «Signori bandolers e legislazione nella vita parlamentare catalana», a Francesco MANCONI (cur.), *Banditismi mediterranei (secoli XVI-XVII)*, Roma, Carrocci, 2003, p. 147-169.

Ubach, doctor de la Tercera Sala, i la crida afecta Pere Altariba, Joan Vicent, Joan Cullarer, el moliner Peirot i el pastor Jaumet. Tots els que expliciten l'origen de la brega, esmenten la mort de Pere Malacara, sastre de Maldà. Joan Girona diu d'ell que «poch avia» l'«havian penjat en lo terç»; Elionor Frigola diu «que lo procurador del senyor de Maldà», tot i les amenaces, l'«havia penjat», i Joan Vicent lo Frare acusa explícitament Bernat de Guimerà, en funcions de procurador del senyor de Maldà, d'haver «fet penjar malament a Pere Malacara, sastre» de Maldà.

El concert de matar el procurador del senyor de Maldà segurament s'havia fet a casa de mossèn Lluís Valls de Lleida, que tots coneixem per les seves implicacions en bàndols. Però, tot i així, en aquest cas no sé si això ens obliga a preguntar-nos si, sota la forma de bàndols, no som davant d'un conflicte de justícia vindicativa plebea contra la justícia senyorial d'un domini amb mer i mixt imperi.